

TÜRKÇEDE VURGU -TONLAMA – ÖLÇÜ - ANLAM İLİŞKİSİ

Muhsine BÖREKÇİ*

ÖZET

Dili oluşturan birimleri iki eklemleme düzeyine ayıran ve ikinci eklemlilik düzeyini oluşturan öğeleri (ses birimleri) birinci eklemlilik düzeyindeki (anlam birim) bağıntıları doğrultusunda inceleyen dil bilimi yöntemi işlevsel dil bilimi olarak adlandırılmaktadır. Dilin seslerini bu yaklaşımla inceleyen dil bilimi dalı ise görevsel ses bilimi (phonology) adını alır. Görevsel ses bilime göre dilin en küçük birimi anlam ayırma işlevini gerçekleştiren ses birimlerdir (phoneme).

Ancak bazı dillerde az veya çok anlam ayırıcı işlevi olan ve ses birimlerin dışında kalan vurgu, tonlama, durak gibi birimler de vardır. Dil incelemelerinde parçalar üstü olarak değerlendirilen bu olgulara genel olarak bürün adı verilmekte ve ses biliminin bir alanı olarak gittikçe artan bir önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada bürünsel olguların Türkçedeki işlevinin tartışılması ve bu doğrultuda bazı değerlendirmelerin yapılması amaçlanmıştır.

Anahtar kelimeler: Türkçe, bürün, vurgu, tonlama, ezgi, ölçü, anlam

ABSTRACT

The Relationships Between The Stress, Intonation, Meter And Sound In The Turkish Language

The linguistic method that separates the units of language into two articulation domains and investigates the factors making the second articulation domain (phonemes) according to its relations between it and the first articulation domain (seme) is called functional linguistics. And also the linguistic method that investigates the sounds of language is called functional phonology. For the

* Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi

functional phonology, the language's smallest units are phonemes, which are also separating the meaning.

But in many languages there are some units that can separate the meaning a bit or more and are out of phonemes, like stress, intonation and pause. In language studies, these facts, that are evaluated as over pieces are generally called prosody and it is becoming more important as a domain of phonology.

In this study, arguing the prosodic facts in Turkish and making some evallations through this argue is aimed.

Key Words: *Turkish, stresst, intonation, melody, meter, sound*

Türkçenin Bazı Yapı Özellikleri Ve Vurgulama-Odaklama Düzeni

Dil, pek çok alt dizgenin (sistemin) oluşturduğu bir dizgedir. Her hangi bir dil hem "dil" sisteminin genel özelliklerini hem de kendine özgü bazı farklı yapı özelliklerini taşır. Yani her dil, dil genel sistemi içinde kendi alt sistemini oluşturur ve bu alt sistem de pek çok alt sistem barındırır. Bu yaklaşımla bakıldığında Türkçenin vurgu - odaklaştırma ilkelerinin de Türkçenin yapısı içinde değerlendirilmesinin bazı yararlar sağlayacağı düşünülebilir. Bir başka ifade ile Türkçenin vurgulama - odaklaştırma konusundaki bazı sorunlarının çözümlenmesinde Türkçenin genel yapı özellikleri yol gösterici olabilir. Örneğin Türkçede bir hece vurgusunun olup olmadığı ya da hangi hecenin vurgulu olduğu tartışılmakta; Türkçenin vurgulama sisteminin oldukça düzensiz olduğu ileri sürülmektedir.¹ Oysa her ne kadar "parçalar üstü" olarak adlandırılrsa da vurgunun, söyleyişte belirtmeyi kuvvetlendirici bir işlevi olduğu ve yeri bakımından da dilin yapısal özellikleri ile uyum gösterdiği düşünülmelidir.

Bu yaklaşımla incelendiğinde Türkçenin bazı yapısal özellikleri ile vurgulama - odaklama biçimi arasındaki ilişki sonucunda ortaya çıkan vurgu düzeni şöyle özetlenebilir:

¹ Dilaçar, 1964: 158'de bu konudaki pek çok çalışmayı özetlemiştir.

1. a) Değişmeyen kök veya kökenlere gelen yapım ve/veya çekim ekleri, eklendikleri sözcüğü anlam bakımından diğer türevlerinden, görev bakımından da diğer kullanımlarından ayırıcı niteliktedir. Yani sözcüğün anlam veya görev sınırını belirleyen ek sondadır; kök, köken veya gövde belirtilen, sondaki ek de bir tür belirtendir. Buna bağlı olarak vurgu genellikle son hecededir.¹

o-ku-, o-kut-, o-kut-tur-, o-kut-tu-rul-, o-kut-tu-rul-ma, o-kut-tu-rul-ma+sı, oku-t-tur-ul-ma+sı+mın

b) Ancak Türkçede bazı eklerin son hece olmaları durumunda da vurgu almadıkları, vurguyu kendilerinden bir önceki heceye attıkları görülür.

Olumsuzluk eki olarak adlandırılan ve kılmama / olmama ifade eden /-mA-/;

Eşitlik, benzerlik veya görelilik ifade eden /+CA/;

Niteliği abartma, pekiştirme veya acıma işlevi ile kullanılan /+CIk/

Şahıs zamiri kökenli şahıs ekleri /+(y)Im/, /+sIn/, /+Iz/, /+IIIm/, /+sInIz/, /+o+IAr/,

Yüklemleştirici (ek-fiil, İ- fiili) ve yüklemleştiriciden sonra gelen kip ve şahıs ekleri (geniş zaman kipi, hikâye kipi, şart ve rivayet) ile İ- fiilinin zarf-fiil biçimi /(i-)ken/,

Son çekim edatlarının veya görev unsuru olarak kullanılan sözcüklerin ekleşmiş biçimleri /+(y)IA/, /+Dır/,

Şimdiki zaman eki /-(I)yor/ ve bazı kalıplaşmış / birleşmiş ekler /+CAsInA/, /+İmturak/, /+IAyIn/ gibi. (/IncA/ ve /-ArAk/, /-AcAk/ gibi bazı kalıplaşmış ve/veya çok heceli eklerde de vurgu ekin ilk hecesindedir.)

Aslında vurgulu olan anacak vurgusuz eklerin oluşturduğu heceye kayan ekler: (geniş zaman eki -/r/: oku-rum)

Bu eklerin / edatların vurgusuz olmaları onların bir kelime / edat kalıntısı olduklarını, bir başka ifade ile öbek vurgusuna uyduklarını gösterir. Şahıs eklerinin kökenlerindeki şahıs zamirleri, /-yor/ ekindeki yorı- fiili, /+Dır/ ekinde/edatındaki

¹Kunos ve Vincze gibi Türkçede vurgunun ilk hecede bulunduğunu, son heceye de ikinci bir vurgunun geldiğini söyleyen araştırmacılar da vardır. (bk. Dilaçar, 1964: 158)

dur-ur sözcüğü bu gün için de açıktır. Diğer eklerin kökeni incelendiğinde de benzer sonuçlara ulaşılabılır. Örneğin Tekin, –mA olumsuzluk ekinin kökenini “*Ana Altayca olumsuz fiil *e- “yapmamak, etmemek”, Ana Türkçede fiillerden –m eki ile yapılmış isimlerin sonuna getirilmiş, daha sonra –m’li isim-fiilin son hecesindeki vurgu ilk hece üzerine kayarken bu hecenin dar bağlama ünlüsü düşmüş ve grup içinde vurgusuz –me- hecesi oluşmuştur:*

Kelim’e-di >kel’medi>gelmedi” biçiminde açıklamaktadır. (1990: 13-21)

c) Kavram işaretlerinin birleştirilmesiyle oluşturulan yapılarda ise hece vurgusu yerini öbek vurgusuna bırakır ve öbek vurgusu da belirtende yani tamlayanda olur. Çünkü Türkçede genel isimleri belirli kılan, fiillerin anlamını sınırlandıran dil bilgisi biçim birimleri yoktur. Bu işlev belirten/niteleyenlerle sağlanır ve vurgu ile de desteklenir:

(**Sabah** suları)dır, (**şu** yelkenli)den / Bakarsınız (**Nilüfer** Hatun) çıkar / (**Aşka** düş)ersiniz (bir **selam**) üzere (“bir,” bu cümlede belirsizlik ögesi olduğu için vurgulu değildir.

[(**Yağmurla** yıkan)an (**serçe** yürek)] / {(**Kır** at)ın üstünde [bir (**Orhan** Bey)]}dir /Uçar güneşlerden güneşlere (Durbaş, 1999: 3-626)

ç) Aynı yapıdaki sözcük öbeklerinin veya birleşik sözcüklerin vurgularının farklı yerlerde olması bir düzensizlik değil, vurgunun anlam ayırıcı işlevinin doğal bir sonucu olarak kabul edilmelidir. Örneğin:

ışınımölçer [(nesne) +(fiil) +(sıfat-fiil)]

barışsever (Ergenç, 1995: 29) [(nesne) +(fiil) +(sıfat-fiil)]

Birinci örnekte aletin ayırt edici özelliği ısıyı ölçmesidir. İkinci örnekte ise niteliğin ayırıcı özelliği sevme eyleminin **sürekli** olmasıdır. Bu nedenle iki sözcüğün vurgusu farklı yerlerde.

2. Pekiştirme, abartma işleviyle kullanılan ekler sözcüğün ilk hecesi durumunda olmalarına rağmen vurguludurlar: **masmavi**, **sapsarı**, **güpegündüz**, **sımsıcak** (bkz. Demircan, 2001: 85-99)

Mavi, **masmavi** bir ışık / Ortasında yüzmekteyim. (Tanpınar, 2000:13)

3. Coğrafya adlarında, yer adlarında vurgu -istan eki ile yapılanlar dışındason hecede değildir. İlk veya ikinci hecede olması hece sayısına ve hecelerin yapısına bağlıdır. Bu tür adlardaki vurgu düzenini şöyle genelleştirmek mümkündür:

a. İki heceli yer veya coğrafya adlarında vurgu daima ilk hecededir.

Toros dağları, Ceyhan nehri, Sivas, Tokat, Urfa, İzmir

ba. Üç heceli yer isimlerinde birinci ve ikinci heceden biri açık diğeri kapalı ise vurgu kapalı hecededir: **Malatya, Erzurum, Edirne, Çankırı**

bb. Birinci ve ikinci hecelerden her ikisi de açık veya her ikisi de kapalı ise vurgu ikinci hecededir: **İstanbul, Erzincan, Gerede, Giresun**

c. Dört veya daha çok heceli coğrafya adlarında vurgu ikinci hecededir: **Kastamonu, Balıkesir,**

ç. Birleşik isim biçimindeki coğrafya adlarında vurgu öbek vurgusu biçimindedir. Yani tamlayanın son hecesi vurguludur: **Çanakkale, Gaziantep, Şanlıurfa, Kahramanmaraş, Adapazarı, Kızılırmak** (bkz. Demircan, 2001: 53-64)

4. Akrabalık adlarında vurgu ilk hecededir: **teyze, hala, dayı, amca, kardeş, kayın, anne¹**

5. Özel adlarda ve tür adlarında vurgu son hecededir ancak seslenme durumunda iki heceli isimlerde ilk, üç veya daha çok heceli isimlerde ikinci heceye kayar:

Ahmet çalışıyor. / Ahmet, çalış.

Öğretmenim, ben karşı köyden geldim. / Ben öğretmenim. / O (benim) öğretmenim.

6. Türkçe, fikrin akışını belirtme tarzına göre cümle yapısında kelime sırasının değişimini kabul eden (permutable, transpositive) bir dildir. Kelimenin görevi cümledeki yeriyle değil de kendi biçimiyle belirlendiği için kavram ilişkisi (söz dizimi) düzeyinde sıra değiştirme mümkündür. Bu, dizimin seçilen odağa göre değişebildiğini gösterir. Bir başka ifade ile olağan bir dizimde (düz cümlede) olağan cümle vurgusunun istenen odaklamayı yapmadığı durumda olağan dizim

¹ Demircan, hem anne hem de anne biçiminde vurgulanabildiğini belirtmektedir. (2001:71)

değiştirilerek odaklama yapılabilmektedir. Yani oynak bir söz dizimi vardır. Bu oynaklığı Soykan (1998: 119-142) Türkçede "*cümlelerin sıfır söz dizimsel yapılı olduğuna, öte yandan, cümlelerin yetkin bir söz dizimine sahip olduğuna*" tanık olarak kabul eder ve bu ikisinin aslında aynı şey olduğunu belirtir.

İşte bu oynak söz dizimi yapısına paralel olarak vurgunun da yer değiştirebildiği gözlenmektedir. Dizimin sabit olduğu kavram işaretleri düzeyinde bile hece vurgusunun yer değiştirebildiği görülmüştür.

Örneğin Erzurum yer adının olağan vurgusu ilk hecededir: **Er-zu-rum**. İlgili kaynaklarda vurgusu son hecede olmayan sözcüklere vurgulu bir ek getirildiğinde vurgunun yer değiştirmedeği; son heceye geçmediği belirtilmektedir. **Er-zu-rum-lu** veya **Er-zu-ru-ma** sözcüklerinde de olağan vurgu **Er-** hecesindedir. Ancak konuşma dilinde bağluluk veya yönelme kavramları öne çıkarılmak istendiği zaman bu kavramları dile aktaran son ek durumundaki biçimbirimlerin vurgulandığı görülmektedir:

Er-zu-rum-lu ----- Bağlı olduğu yer Erzurum, başka bir yer değil. (Bağlı olunan yer vurgulanmış)

Er-zu-rum-lu ----- Erzurum ile ilişkisi oraya bağlı olmak, oranın mensubu olmaktır, başka bir şey değil. (Bağlı olma vurgulanmış.)

Er-zu-ru-ma ----- Yönelinen yer Erzurum, başka yer değil. (Yönelinen yer vurgulanmış.)

Er-zu-ru-ma — Erzurum, yönelinen yer, başka şey değil. (Yönelme vurgulanmış)

Olağan vurgusu ilk hece olan bir başka sözcük **an-ne**. Bu sözcüğe iyelik birinci teklik şahıs eki eklendiğinde vurgunun yeri değişmez: **an-nem**. Ancak "biricik annem, güzel annem" gibi bir anlamın dile aktarılmak istendiği durumlarda sözcük **an-nem** biçiminde vurgulanır. Bu durumda Türkçedeki vurgunun en önemli niteliklerinden birinin her seviyede yer değiştirebilir (permutable) olması olduğu söylenebilir. Bu nitelik de Soykan'ın söz dizimi yapısını değerlendirme mantığından hareketle vurgunun "sıfır önem" taşıdığı öte yandan yüzde yüz önemli olduğu

biçiminde yorumlanabilir. Nitekim Türkçede dil bilgisel işlevin vurgu ile belirlendiği pek çok sözcük vardır:

Ebe**Dİ** gecesinde bu dönüşsüz seferin (Sıfat durumunda son hece vurgulu.)

Ebedi, yurdumun üstünde benim, inlemeli ... (Zarf durumunda ilk hece vurgulu)

Huzur veren düşlerin vardı hani / Onlar **ARTık** masal mı oldu ... (Zarf durumunda ilk hece vurgulu)

Ar**TIK** yemekler değerlendirilmeli. (Sıfat durumunda son hece vurgulu)¹

Demircan'ın "oynak vurgu" (2001: 65-74) olarak tanımladığı örneklendirdiği sözcüklerde farklı vurgunun farklı işlevden ve farklı yapıdan kaynaklandığı görülmektedir:

"bi**Rİ** geldi: 1) (adıl) : Tanımadığım bir kimse geldi.

2) (sayı adılı): Onlardan bir tanesi geldi.

Bİri geldi: 3) (sayı adılı): İçlerinden yalnızca bir tanesi geldi, öbürleri gelmedi.

Bİri gelmedi: 4) (sayı adılı) İçlerinden yalnızca bir tanesi gelmedi, öbürleri geldi."

Örnekler yapısal olarak incelendiğinde farklı bileşenlerden olduğu görülür:

bi**Ri** geldi biçiminde belirsizlik sıfatı+iyelik zamiri;

Bİri geldi ve **Bİ**ri gelmedi yapılarında ise sayı sıfatı+iyelik zamiri birleşmesi vardır. Belirsizlik sıfatı vurgusuz, sayı sıfatı ise vurguludur. Yani bu örnekte "oynak vurgu"dan çok farklı yapıların farklı vurgulanması söz konusudur.

4. Yan cümleleri, bağlayıcı öğelerle çizgisel olarak birbirine bağlayan (cursive) değil isimleştirerek cümlenin ögesi durumuna getiren yani karmaşık

¹Sıfatla zarf arasındaki bu vurgu farkı tümleş - zarf ayrımının yapılmasını da gerekli kılmaktadır. Örneğin "Şİ**M**di geliyorum." cümlesindeki "Şİ**M**di" ile "şim**Dİ** gelirim." cümlesindeki "şim**Dİ**" söz dizimsel işlevleri bakımından birbirlerinden farklıdır. Birincisi fiili niteleyen bir zarf, ikincisi yüklemi niteleyen bir tümleş görevindedir. "Şİ**M**di", "-yor" ekinin dile aktardığı zaman kavramını kuvvetlendirirken "şim**Dİ**" gelirim yüklemine zaman bakımından tümlemiş, özelleştirmiştir:

Şİ**M**di gel- = geliyor ol- şim**Dİ** gelirim = sabahleyin içinde bulunduğumuz zamanda gelirim.

Yani "Şİ**M**di" zaman zarfı; "şim**Dİ**" zaman ismidir.

SONra gel- = gelecek ol- son**RA** gelirim= Ertede, sonraki zamanda gelirim.

(complexive) bir dildir. Yardımcı cümleler dil bilgisel cümle biçimlerini kaybederek tümleyen, niteleyen veya eyleyene dönüşürler. Bu da birkaç cümlenin tek bir girişik cümle olarak birleşmesine ve Ö + T + Y ilişkisinin tamlayan tamlanan ilişkisine dönüşebilmesine imkân vermekle kalmaz aynı zamanda öğeler arasında görev değiştirilebilmesini de olanaklı kılar. Bu yapı, cümle vurgusunun gerektiğinde öbek vurgusuna dönüşebileceği anlamına gelir. İlk bakışta fazla önemli değilmiş gibi görünen bu özellik, Demircan'ın belirttiği odaklama biçimlerinden başka bir odaklama biçimine dönüşebildiği için sözclem öznesine önemli bir seçenek sunar.

Demircan (1981: 157 - 163) şu odaklama türlerinden söz etmektedir:

1. *Bilgi veren sözcüğü yüklem önüne getirilerek yapılan odaklama*
2. *Söz dizimi değişikliğine başvurulmaksızın fakat vurgunun yeri değiştirilerek yapılan odaklama.*
3. *Yeni bilgi vermeyen öğeler yüklemden sonraya atılarak yapılan odaklama*
4. *mı, da, bile... gibi ilgeçleri yeni bilgi veren sözcüğün ardına, ancak, yalnız, daha ... gibi belirteçleri ise yeni bilgi veren sözcüğün önüne getirilerek yapılan odaklama.*
5. *Daha çok adıllarda ve belirteçlerde, anlama bağlı olarak, aynı sözcüğün vurgulanan seslemine (hecesini) değiştirilerek gerçekleştirilen odaklama.*

6. Ancak Türkçenin girişik (complexif) yapısı **altıncı** tür odaklama yapmaya da olanak vermektedir. Bu da **görev değiştirilerek yapılan odaklama**dır. Özellikle yazı dilinde (yukarıdaki maddelerden ikincisinin ve beşincisinin yazılı metinlerde gösterilememesinden; dördüncüsünün de odaklamanın yanı sıra başka işlevleri de gerçekleştirmesinde dolayı) en çok başvuru olan odaklama türlerinden biridir.

[Ben] 1919 yılı Mayısın on dokuzuncu günü Samsun'a çıktım. Cümlesinde olağan vurgunun her ne kadar Samsun'a ögesinde olduğu belirtilirse de (yüklem yanında olduğu için) bu olağan bir vurgudur. Seçilmiş değildir. Bu nedenle bu cümlede odaklama yapılmış sayılmaz. Oysa cümlede odak olarak seçilen ögenin yükleme dönüştürülmesi hem yazılı metinde hem de konuşma dilinde amacı en açık

biçimde gerçekleştirebilecek bir yöntemdir. Çünkü bu durumda çoğunlukla iki öğeden oluşan bir isim cümlesi kurulmuş ve yüklem odaklanmış olacaktır:

1919 yılı Mayısın on dokuzuncu günü çıktığım yer **Samsun'du**. (Başka yer değil, Samsun.)

1919 yılı Mayısın on dokuzuncu günü Samsun'a çıkan **bendim**. (Başkası değil, ben)

Samsun'a çıktığım gün **1919 yılı Mayısın on dokuzuncu günüydü**. (Başka bir gün değil, 19 Mayıs 1919 günü)

Üstelik bu cümlelerde vurgunun yeri değiştirilerek başka türlü bir odaklama yapılması mümkün değildir.

7. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde başvuru bir başka odaklama türü de eksiltimdir. Öge sayısı ile vurgu arasında var olan ters orantı gerek sözlü dilde gerekse yazılı dilde eksiltimin aynı zamanda bir odaklama türü olarak kullanılmasına olanak verir. Sözce içinde yüzde yüz oranında anlaşılabilen öğelerin silinebilme kuralı en az çabanın (ekonomi) gereği olduğu gibi seçilen odağı, vurgulanmak istenen öğeyi belirtme işlevi de vardır. Örneğin "*ERKEK- Gene özür dilerim, saygısızlık ediyorum ama bilmem gerekiyor... Sadece şimdi mi, yoksa her zaman için mi?*" (Aksal, 1996: 87.) cümlesinde yüklem eksiltilmiştir. Bu eksiltimin, hem en az çaba hem bir önceki cümle veya paragrafla ilişki kurma hem de odaklama işlevleri olduğu söylenebilir.

Dilin Müziği: Cümle Düzeyinde Bürün Öğeleri

Ton (titrem, perde) - Ezgi (ahenk, melody) - Dizem (rhytm) - Ölçü (metre)

"Genellikle, gösterenleri aynı, gösterilenleri ayrı anlambilimleri nitelendiren sesin yüksekliğindeki değişikliklerle gerçekleşen ayırıcı dilbilimsel değer taşıyabilen bürün olgusu" (Vardar, 1998: 203) titrem; "Anlatımda konuya, duyguya, amaca göre yaratılan titremleme" [Göğüş, 1998: 57] ezgi olarak adlandırılmaktadır. En büyük dil bilgisel birim olarak kabul edilen cümle, anlam birliklerini belirleyen titrem, ezgi gibi bürünsel öğeler de içerir. Cümlede titrem ve ezginin anlama katkı yapacak

biçimde kullanılmasına titreleme (tonlama, intonation) denir ve terim olarak: "Tümcenin ezgisini oluşturan ve seslem ya da sesbirimi aşan boyuttaki öğeler üstünde yükseklik değişikliklerine verilen ad" (Vardar, 1998: 203) biçiminde tanımlanır. "Titreleme, bildiriye eşlik eder; anlama duygusal, yananlamsal, coşkusal öğeler katar." (Vardar, 1998: 203)

Tonlama (intonation) her dilde kendine özgü nitelikler göstermesine ve belirli kurallara göre kullanılmasına karşın konuşanın cümleye yüklediği bilgi ve duygu değerine paralel olarak değişkenlik de gösterir. Üçok (1951: 135) bu durumu "Cümle tonlaması düşüncelerimizin sezış ölçüsüdür." biçiminde vurgulamaktadır.

Konuşmayı anlamlı kılan tonlamadır. Belli bir kurala bağlanamamasına; kişinin metne katacağı duygusal değere göre değişiklik gösterebilmesine yani yoruma bağlı olabilmesine rağmen önemli düzeyde bütün bilgisi gerektiren bir etkinliktir. Nitekim duygusal bir metnin kahramanlık duygularıyla seslendirilmesi yorum olarak değerlendirilemez. Demek ki tonlamanın da anlamla yakın bir ilişkisi vardır.¹

Ritim (dizem) "vurgulu ve zayıf vuruş ya da hecelerden oluşan eş süreli birimlerin ezgide veya konuşurken düzenli aralıklarla yinelenmesi"dir. (Demircan, 1996: 129) Ölçü ise -özellikle manzumelerde- dizelerdeki ritim denkliği olarak tanımlanabilir. Bu durumda vurgu, ezgi, ritim ve ölçü arasında sıralı bir ilişki söz konusudur. Bir dilin vurgu düzeni o dilin ölçü niteliklerini oluşturan unsurların başında gelir. Yani Türkçenin ölçüsü de vurgu düzenine ve ritmine uygun nitelikler gösterir.

Türkçenin ritminin hece süreli olduğu görüşü yaygındır. Örneğin Üçok, (1951: 140) "dillerin vurgulama şekillerini esas itibarıyla iki sınıfa" ayırdıktan ve bu biçimleri "1. alt sıralayan (subordinierend)" "2. yan sıralayan (koordinierend)" olarak adlandırdıktan sonra "Türkçede de her iki türlü vurgulama bulunmakta beraber, ağır basan lengüistik teşekküller yan sıralıdan vurgulamaya maliktir"

¹ Türkçenin tonlama nitelikleri konusunda şu kaynaklara bakılabilir: Demircan (1996: 162-174); Önen (1998: 149-168), Özben (1989: 84-88), Gürzap (1999: 134-139).

diyerek Türkçenin ritim düzenini belirlemiştir. Bu, aynı zamanda ritimde ezgi ögesini öne çıkararak, ölçüde heceyi esas kabul eden bir yaklaşımdır.

Demircan (1996: 130) "*Türkçede hece süreleri eşit olup vurgulu heceler eşit aralıklarla dizilmediğinden ve ünlülerin ayrımsal niteliklerini değiştiren zayıf vurgu kullanılmadığından, Türkçe şiirde vurgulamaya dayalı bir ölçü kullanılamaz.*" biçimindeki kesin yargıyla Türkçenin ölçüsünün hece sayılarına dayalı olduğunu belirtmiştir. Uzun ve kısa hecelerin dizilmesiyle oluşan kalıpların yinelenmesiyle gerçekleştirilen Aruz ölçüsünün ise Türkçeye uymadığı görüşü yaygındır. (Örneğin Dilçin, 1997: 3-58; Onay, 1996) Bununla birlikte özellikle bazı şairlerin çok başarılı örnekler vererek bir "Türk aruzu" yarattıkları görüşü de ileri sürülmüştür. (Dilçin, 1997: 5. s.) Ancak özellikle Tanzimat döneminden sonra aruz-hece karşıtlığı önemli biçimde tartışılmış; her iki ölçünün taraftarları oluşmuştur. Hatta hecenin "milli vezin" olduğunu savunan şairler tarafından "Beş Hececiler" adlı bir edebî topluluk kurulmuştur. Aruzu savunanlar ise hece vezni "parmak hesabı" biçiminde adlandırarak küçümsemişlerdir.

Türkçeciler ise Arapça Farsça sözcüklerin çok büyük oranda Türkçeye girmesini divan şiirinde kullanılan aruz ölçüsüne bağlamışlar; Türkçenin özleştirilmesi için hece ölçüsünü savunmuşlardır. Demircan "yalnız Türkçe sözcük kullanılarak divan şiir yazılamayacağını" belirtmektedir. Atatürk, hatıralarında Arapça-Farsça sözcüklerin çok kullanılmasının tek nedeninin aruz ölçüsü olmadığını, hece ölçüsü ile yazılan şiirlerde de Arapça Farsça sözcüklerin fazlasıyla kullanıldığını vurgulamıştır: "*Yemekten evvel Emin Bey'in Türkçe Şiirleriyle Fikret'in Rûbab-ı Şikeste'sinden aynı zeminde bazı parçalarını okuyarak bir mukayese yapmak istedim. İkisi de başka başka güzel. Anacak Türkçe olanda da diğerinde de aynı derecede Arapça Farsça kelimat var. Fark, biri parmak hesabı, diğeri değil.*" (Tezer, 1986: 83.)

Bu görüşler özetlenecek olursa Türkçü ya da Türkçecilerin "milli vezin" olarak hece sayısı esası üzerine kurulan "hece ölçüsü"nü kabul ettikleri, hecelerin uzunluk ve kısalığına dayanan "aruz vezni"nin ise Türkçenin yapısını bozduğu ve

söz varlığını Arapça-Farsça sözcüklerle değiştirdiğini düşündükleri sonucuna varılabilir. Bu tartışmalardan çıkarılabilecek bir başka sonuç da vurgunun Türk ölçüsünde etkili olmadığına kabul görmüş olmasıdır.

Ancak Mirşan, (1966) Türk şiirinin ilk örneklerinin yazılı belgelerle tespit edilebildiği Köktürk, Uygur döneminden beri "hece vezni, vurgu vezni, hece-vurgu vezni, vurgu-zaman vezni, sinarmonik vezin ve serbest vezin" türlerinin kullanıldığını belirtmektedir. Yazar, hece vezni ile yazılan şiirlerde sözlerin vurgularını da anlamlı bir şekilde sıralamanın ahengi daha da arttıracağını ifade ederek 4+4+3 ölçüsü bulunan şu örneği vermiştir: (1966: 45)

İndim geldim / Cırid-Afşar / iline, + . + / . + . + / . . +
İlleri var / bizim ile / benzemez . . + + / . + . + / . . +
Heves oldum / sohbetine / diline . + . + / . + . + / . . +
Dilleri var / bizim dile / benzemez + + / . + . + / . . +

(Aşık Ali)

Demircan'ın "*Türkçe şiirde vurgulamaya dayalı bir ölçü kullanılamaz*" (1996: 130) tezine karşılık Mirşan "*tek vurgulu, iki vurgulu ve üç vurgulu metronlara*" örnekler vermiş; "bilhassa Altay Türklerinin yalnız vurgu vezni ile şiirler yazdıklarını belirtmiştir. (1966: 49) Adı geçen eserde "vurgusuz ve vurgulu hecelerın muayyen kalıplara göre kombinezonunu esas itihaz eden" hece - vurgu vezniyle yazılmış şiirlere pek çok örnek verilmiştir:

Selam verdim / almadın sen . + . + / + . . +
Özüm için / alam seni . + . + / . + . +
Selam kadrin / bilmedin sen . + . + / + . . +
Aç yüzünü / görem seni + . . + / . + . +

(Koroğlu)

(1966: 51)

Aksan (1993) buradaki vurgu düzeninin "yazarın değindiğinden biraz daha farklı" olduğunu; "Yalnızca 1. ve 3. dizelerin başında (. + . . biçiminde) ve 2. ve 4. dizelerin sonunda (yine . + . . biçiminde) vurgu açısından eşlik" olduğunu ifade

etmektedir. Ancak sözcükler vurguları bakımından tek tek incelendiğinde belirtilen hecelerin vurgulu olduğu; dizeler cümle vurgusu açısından değerlendirildiğinde ise “yazarın değindiğinden farklı” da olsa her ölçü biriminde (metronda) vurgulu hecelerin sayısı açısından bir eşitliğin olduğu görülebilir:

Selam verdim / almadın sen	. + . . / + . . .
Özüm için / alam seni	. + . . / . + . .
Selam kadrin / bilmedin sen	. + . . / + . . .
Aç yüzünü / görem seni	+ . . . / . + . .

Ayrıca koşma türünün biçimsel özelliğinden dolayı ilk dörtlükte ikinci ve dördüncü dizelerin farklı olabileceği düşünülmelidir. Nitekim bu şiirin bir başka versiyonunun ikinci dörtlüğü şöyledir:

Hubluğuna yok / bahana + / . . .
Gözlerin benzer / şahana + / . . .
Nâmnın çıkmıştır / cihana	. . . + . / . . .
Bilür cümle / âlem seni	. + . . . / . + . .

Dörtlük, tek tek sözcük vurgusu bakımından incelenirse şu tablo oluşur ve metronlardaki vurgulu hece sayılarının eşit olduğu görülür:

- a) . . . + + / . . + b) . . + . + / . . + c) . + . + . / . . + d) . + + . / . + . +

Hecelerin uzunluk ve kısalığını esas alan süre vurgusu Türkçede şiddet vurgusu ile birlikte bulunur. (Üçok, 1951: 125) Demircan'ın "*Türk dilinde geliştirilen doğal ölçü olan hece ölçüsünde bütün hecelerin eşit uzunlukta*" olduğunu (1996: 131) belirtmesine karşın Mirşan -Üçok gibi- Türkçede vurgu-zaman vezninin de kullanıldığına dikkat çekmektedir:

Tañ / teñri / kelti
Tañ / teñri özi / kelti
Turuñlar / kamag begler / kadaşlar
Körügme / kün / teñri,
Siz / bizni / küzediñ
Körünüg / me-ay / teñri

Siz / bizni / kurtgarıñ (1966: 58)

"*Türk diline tamamiyle uyacak şekilde*" yazıldığı belirtilen bu şiirde müzik ölçülerinde olduğu gibi farklı hece sayılarının aynı nota değerine karşılık olan uzunluğu oluşturduğu ifade edilmektedir.

Tekin'in ölçüsünü "*Feülün feülün (. - - / . - -)*, son dize: *Fâilâtün fâilün*" (1989:XCI) olarak belirttiği ve Arapça – Farsça tek sözcük içermeyen şu şiirde uzatılan kısa hecelerin vurgulu heceler olması dikkate değer:

İdimni öger men
Biligni yüger men
Köngülñi tüger men
Erdem üze¹ türlünür

Yarattı yaşıl çeş
Sawurdi ürüng kaş
Tizildi Kara Kuş
Tün kün² üze yörgentür

Şiir şöyle bir vurgu-hece şeması oluşturmaktadır:

.. + / . + .
.. + / . + .
.. + / . + .
. + . / + . . +

Ayrıca bu şiiri 3 + 3 = 6, son dize 4 + 3 = 7 biçiminde hece ölçüsü olarak tanımlamaya da bir engel olmasa gerek.

Bu yaklaşım, aruz vezninin Türkçede çok uzun zaman ve çoğunlukla çok rahat kullanılabilmesini açıklamakla birlikte Türkçenin Arapça – Farsça sözcüklerle

¹ "üze" sözcüğü bir edat olarak öbek vurgusu taşımaz. Ancak bu metinde isim değeri taşıdığı, /ze/ hecesindeki /+e/nin hal eki işlevinde olduğu anlaşılmaktadır. Zaten kısa olmasına rağmen uzun hece değeri kazanmış olması da vurgu-ahenk-anlam ilişkisinin bir gereği olarak açıklanabilir.

² Ergenç'in "Anlam ilişkisi içinde butunan iki sözcük ikileme olarak kullanıldıklarında vurgu genellikle ikinci sözcüğe kaymaktadır" (1995: 31.) yargısından hareketle ikilemenin ikinci sözcüğü vurgulu olarak belirtmiştir.

karişmasının hatta bozulmasının tek nedeninin aruz ölçüsü olmadığını da düşündürmektedir.

Nerimanoğlu'nun (1994) "*Türk Dilinin Bestecisi, Ressamı ve Mimarı*"; Aksan'ın da (1993) "*anlam kadar sese de hakkını vermiş bir sanatçı*" ve "bir ritm ustası" olarak nitelendirdiği Yunus Emre'nin bazı şiirlerinin aruz ölçüsüyle mi hece ölçüsüyle mi ya da beyit birimiyle mi dörtlük birimiyle mi yazıldığının tartışıldığı gerçeği düşünülürse divan şiiri ile halk şiiri biçimlerinin kesin ölçütlerle ayıramadığı, aruz ölçüsünün hece ölçüsüne benzeyebileceği ve Türkçenin yapısına çok da aykırı olmadığı sonucuna varılabilir. Örneğin Abdülbaki Gölpınarlı'nın "müstefilün müstefilün müstefilün müstefilün" vezni ile söylendiğini belirttiği ve

Kimin ne zeh / re si var dur / sana kılıc / yovutmağa

ü -- v -- / ü ü v -- / ü ü v -- / ü -- v --

Cümle alem / hükmündedir / kim ne bilür / el katmağa

-- ü -- -- / -- -- v -- / -- ü v -- / -- -- v --

biçiminde "tefile" lere ayırdığı şiiri Cavelidze 16=8+8; 8=3+5=5+3=4+4 biçiminde hece ölçüsüne göre şemalandırmıştır. (Nerimanoğlu, 1994: 14-15.s.)

Şiirin gerçekte aruzla mı hece ile mi söylenmiş olmasından çok Yunus'un kullandığı ezgi öğelerinin aruz veya hece ölçüsü olarak yorumlanabilmesi önemlidir. Bu, Mirşan'ın da ifade ettiği gibi Türkçenin hece süresine dayalı ölçüye yabancı olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. Bazı şairlerin aruzu "Türk aruzu"ndan söz ettirecek kadar başarıyla kullanabilmelerinin nedeni de bu olsa gerek.

Örneğin şu beyitler sözcük dağarcığı açısından Türkçe olduğu gibi imale ve zihaf gibi sapmalardan da uzaktır:

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak / Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak

O benim milletimin yıldızıdır parlayacak / O benimdir, o benim milletimindir ancak

Bu değerlendirme, aruz ölçüsünün Türkçeye özgü bir ölçü olduğu anlamına gelmemektedir. Amaç, Türkçede kullanılan temel ölçünün hece sayısına dayalı olan hece ölçüsünün olduğu yolundaki genel kabulün değiştirilmesini teklif etmek değildir. Ancak vurgunun ve sürenin esas alındığı ezgi öğelerinin de kullanıldığı ve/veya kullanılabilceği göz ardı edilmemeli, değerlendirmeler bu anlayışla yapılmalıdır.

Kısacası anlam boyutunda sağladıkları derinlik ve özgünlüğü ses ve biçim öğelerine yansıtmayı da başaran usta sanatçılar, vurgu, ölçü, ezgi gibi söyleyiş öğelerini de çok çeşitli biçimlerde kullanmışlardır. Böylece hem biçim-anlam ilişkisini sağlamışlar hem de vurgu, ölçü gibi ezgi öğelerini zaman zaman bir anlam-duygu değerinin aracı olarak kullanmışlardır.

Sonuç

Vurgu - Ölçü - Anlam İlişkisi Doğrultusunda Bazı Değerlendirmeler

Bütün bu yaklaşımlardan hareketle denilebilir ki vurgu, ölçü ve anlam arasında yakın bir ilişki vardır. Yani ister hece sayısı, ister vurgu - hece, ister hece - süre ölçüsü kullanılmış olsun özellikle şiiri bilimsel ölçülerde oluşturan ozanlarda / şairlerde seçilen ölçü vurguyla, dolayısıyla anlamla ilişkilidir. Ozan / şair duygusunu, düşüncesini daha etkili bir biçimde ifade etmek için hecelerle oynayabilir:

"Vurgunun tesiri altında heceler uzayıp kısaltılabilirler; hatta çok kere ortadan kalktıkları bile vakidir. Bu durum ise bilhassa metrikte işimize yarar. Çünkü gerek antik dünyanın vezni, gerek arabin aruz vezni, bilindiği gibi hecelerin uzunluk ve kısalığı üzerine oturtulmuştur ve uzunluk, kısalık ile ton yüksekliği veya vurgu arasında sıkı münasebetler mevcuttur" (Üçok, 1951: 126)

Bu durum Türkçe için de geçerlidir. Uzunluk ses birimi bir vurgu aracı olarak zaman zaman kullanılmakta, anlam değerine etki etmektedir. Bir şiir anlam bakımından çözümlenirken bu dikkatle de incelenirse farklı sonuçlara ulaşılabilir. Örneğin

Orta öğretim ders kitaplarında da çoğunlukla yer alan "Kara Toprak" şiirinin
 Karnın yardım / kazmayınan / belinen
 Yüzün yırttım / tırnağınan / elinen
 Yine beni / karşıladı / gülünen
 Benim sadık yarım / kara topraktır.

biçimindeki dörtlüğü çözümlenirken şiirin dış öğeleriyle anlam birbirinden bağımsız olarak incelendiği için anlam bakımından önemli olabilecek bir ayrıntı göz ardı edilmektedir. Bu şiiri lise öğrencilerine kavratmaya çalışan edebiyat öğretmeni, "karnını" yerine "karnın"; "yüzünü" yerine de "yüzün" biçimlerinin kullanılmasını "hece sayısının on bire eşitlenmesi için bir hecenin düşürülmesi" olarak açıklamaktadırlar. Oysa "+(I)n" Eski Türkçede ve Türkiye dışındaki Türk şivelerinde özellikle iyelik ekinden sonra kullanılan bir nesne hali ekidir.¹ Yani bu bir ses/hece düşmesi değil bir ek seçimidir. Bu seçimde kullanılan ölçünün belirleyici olduğu kadar vurgulanmak istenen anlam birim de etkilidir. Vurgu açısından iki kullanım karşılaştırılırsa "Karnını yardım kazmayınan belinen" cümlesindeki hece vurgusu dil bilgisel öğelere aktarılsa şöyle ifade edilebilir:

Onun sadece karnını yardım, (başka bir yerini değil)

"Karnın yardım, kazmayınan belinen" biçiminde ise iyelik biçim birimi vurgulanmıştır. Yani altı çizilen öge yarılan karnın ona ait olmasıdır. "Onun karnını yardım (başkasının değil)" biçimine dönüştürülebiyecek bu anlam, Veysel'in ifade etmek istediği genel anlama da çok uygundur. Şiirin güzelliğinin ve gücünün bu ayrıntıyla ilişkili olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu seçim bilgiyle yapılmış da olsa sezgiyle yapılmış da olsa ölçü-ahenk-anlam uyumunu somutlaştırdığı için anlamlıdır.

Fuzulî'nin "Su Kasidesi" olarak bilinen şiiri de bir başka örnek olarak incelenebilir. Bu şiir

¹Tunyukuk Yazıtı'ndaki "türk bod(u)n: k(a)nın bulm(a)y(ı)n: t(a)bg(a)çda: (a)dr(ı)ltı: (Türk halkı hanını bulmayınca Çin'den ayrıldı)" (Tekin, 1994: 2-3) cümlesi buna örnektir.

Saçma ey göz eşkten gönlümdeki odlare su / Kim bu denlu dutuşan odlare kılmaz çare su beytiyle başlamaktadır. Dış öğeleri açısından değerlendirilirken "odlara" sözcüğündeki /la/, "denlü"deki /lü/ ve "dutuşan" daki /du/ hecelerinin kısa olması gerekirken vezne uydurmak için uzun okunduğu (imale yapıldığı) belirtilmektedir. "İlimsiz şiiri temelsiz duvara benzeten"¹ ve Arapça ile Farsçayı Türkçeye yakın bir düzeyde bilen, ayrıca aruzun inceliklerini de davranışa dönüştürecek kadar içselleştirdiği anlaşılan Fuzulî'nin sadece bir ölçü zorunluluğundan dolayı bu Türkçe heceleri uzattığını ve daha Divanın ilk şiirlerinden birinin ilk beytinde "vezin kusuru" işlediğini ifade etmek doğru bir yaklaşım olmasa gerek. Çünkü Fuzulî isteseydi bu beyti hiç bir vezin kusuruna baş vurmadan başka bir biçimde (başka vezinde ya da başka kelimelerle) söyleyebilirdi. Öyleyse Tıpkı Veysel'de olduğu gibi onun da bu seçiminin ahenkle ve anlamla bir ilişkisi olduğu düşünülebilir. Türkçede uzun ünlünün olmadığı söyleyenlerin bile uzunluk ses biriminin var olduğunu kabul ettikleri daha önce ifade edilmişti. Bu kullanımda Türkçe hecenin uzatılarak aruzun Türkçedeki süre-vurgu ölçüsüne yaklaştırıldığı düşünülebilir. Yani sebebi ne olursa olsun bu imalenin vurgu-ahenk-anlam ilişkisini kuvvetlendirdiği söylenebilir. Çünkü bu uzatma ile vurguyu nesne hali ekinden alıp çokluk ekine çekmiştir. Böylece sayılamayan bir nesneye getirilerek artırılan çokluk kavramının vurgulanarak daha da abartıldığı söylenebilir. Mısraın anlamına bakılırsa gönüldeki ateşin insan hayalini zorlayacak kadar çok olduğunun anlatılmak istendiği görülür. Fuzulî bunu bir bürün ögesi ile ifade ederek, söyleyiş düzeyinde bir sapmaya yer vererek anlamla birlikte ahenge de katkıda bulunmuştur.

İkinci dizedeki "dutuşan" kelimesinde de "divan edebiyatı" ölçülerine göre bir imale, klasik belâgatte "galat-ı tahakküm"², dil bilimsel yaklaşımla bir "sapma" ya da "konuşma biçiminin şiirde kullanılması" olarak değerlendirilebilecek bir

¹Bu konuda bk. Karahan, Abdülkadir, Fuzulî, Kültür Bakanlığı, Türk Klasikleri Dizisi/37, Ankara 1995 ve Fuzulî Kitabı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İst. 1996

² Bir kelimenin söyleyiş veya anlam bakımından herkesin kullandığından farklı kullanılması (Develioglu, 2000, 274.s.)

durum söz konusudur. İşlevsel olarak bakılırsa burada da ezgi unsurunun anlama bilinçli bir katkı yapmış olduğu görülür. Çünkü bu sözcük Türkçede "tutuş-" biçiminde söylenir ve "yan-, yanmaya başla-" anlamına gelir. Ancak Fuzûlî'nin anlatmak istediği yanmak bu şekilde alevlenerek yanmak olmasa gerek. Onun, Türkçe "tutuş-" sözcüğünü söyleyişteki bir sapma ile "dûtuş-" biçiminde söyleyerek Farsça "dûd" göstergesine gönderme yaptığını, böylece ateşle dolu gönlün için için yandığını belirttiğini yani Farsçadaki "dûd-i dil-i pür-ateş" terkininin anlamını ifade ettiğini söylemek yanlış olmasa gerek. Fuzûlî'nin Türkçe, Arapça ve Farsça bilgisinin yanı sıra derin bir şiir kültürü bu yargıya varılmasını gerekli kılar. Sadece "aruz" ölçüsüne uydurmak için bu seçimi yaptığını söylemek onun sahip olduğu ve uyguladığı "şiir ilmi"ni göz ardı etmek olur.

Bu örnekleri arttırmak ve sonuç olarak şunları söylemek mümkündür:

Türkçenin vurgu düzeni Türkçenin genel yapısı ile paralellik gösterir. Bu düzenin en önemli niteliği değişken olmasıdır. Her değişimin anlamdaki duygu değerini azaltıp arttırmak ya da odaklaştırma yapmak gibi bir işlevi vardır..

Dilde "parçalar üstü" ya da "bürünsel" olarak adlandırılan vurgu, ezgi, tonlama gibi öğelerin anlama önemli katkıları vardır. Bu öğeler iyi kullanıldıkları zaman dış yapıyı etkiledikleri kadar iç yapıyı da etkileyebilirler.

Türk şiirinin ölçüsü sadece hece sayısına dayanan bir ölçü değildir. Zaman zaman vurgu ve hecelerin süresi de ezgi ve anlama etki edecek biçimde kullanılmıştır. Bundan hareketle aruz ölçüsünün Türkçeye sanıldığı kadar yabancı olmadığı; bu nedenle bir "Türk aruzu" nun yaratılabildiği olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aksan, D. (1993) **Şiir Dili ve Türk Şiir Dili**, İstanbul.
- Aksal, S. K. (1996) “Bay Hiç”, **Güzel Yazılar Kısa Oyunlar**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Andrews, W. G. (2000) **Şiirin Sesi toplumun Şarkısı**, (Çev. Tansel Güney) İstanbul.
- Crystal, D. **The Cambridge Encyclopedia Of Laguage**. Cambridge.
- Demircan, Ö. (1996) **Türkçenin Ses Dizimi**, İstanbul: Der Yayınları.
- _____ (2001) **Türkçenin Ezgisi**, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (2000) **Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilaçar, A. (1968) **Dil, Diller ve Dilcilik**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1997): **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:517
- Durbaş, R. (1999) **Türk Şiiri Antolojisi**, İstanbul.
- Ergenç, İ. (1995) **Konuşma Dili ve Türkçenin Söyleyiş Sözlüğü**, Ankara: Simurg
- Göğüş, B. (1998) **Anlatım Terimleri Sözlüğü**, Ankara.
- _____ (1998) **Yazın Terimleri Sözlüğü**, Ankara.
- Gürzap, C. (1999) **Konuşan İnsan**, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Mirşan, K. (1966) **Türk Metriği**, İstanbul.
- Nerimanoğlu, K. V. (1994) **Türk Dilinin Bestecisi Ressamı ve Mimarı**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları:517
- Onay, A. T. (1996) **Türk Şiirlerinin Vezni**, (Haz. Prof. Dr.Cemal Kurnaz), İstanbul.
- Önen, A. (1998) **Türkçeyi Türkçe Konuşmak**, Antalya.
- Özben, R. (1989) **Türkçe Diksiyon**, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

- Özgenç, E. (1976) **Tam Köroğlu Hayatı ve Şiirleri**, İstanbul: Çam Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (1998) **Arayışlar Felsefe Konuşmaları I**, İstanbul, Küyerel Yayınları.
- Tanpınar, A. H. (2000) **Şiirler**, İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Tansu, M. (1963) **Durgun Genel Ses Bilgisi ve Türkçe**, Ankara.
- Tekin, T. (1994) **Tunyukuk Yazıtı**, Ankara: Simurg.
- _____ (1990) "Türkçe Olumsuzluk Eki {-me-} Üzerine", **Dilbilim Yazıları**, 13-21, Ankara, USEM yayınları.
- _____ (1989) **XI. Yüzyıl Türk Şiiri**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezer, Ş. (1986) **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, , Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Üçok, N. (1947) **Genel Dilbilim (Lengüistik)**, Ankara.
- _____ (1951) **Genel Fonetik**, Ankara.
- Vardar, B. (ve diğerleri) (1998) **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara - İstanbul - İzmir